

YANGI O‘ZBEKISTON KRIMINOLOGIK SIYOSATIDA “MAHALLA YETTILIGI” TIZIMINING VOYAGA YETMAGANLAR PROFILAKTİKASIDAGI O‘RNI: HUQUQIY VA KONSEPTUAL TAHLIL

Shavkatov Shaxboz Shavkatovich

O‘zbekiston Respublikasi IIV Kriminologiya ilmiy tadqiqot instituti

ilmiy xodim-tadqiqotchi

E-mail: shavkatovshaxboz910@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada Yangi O‘zbekistonda huquqbuzarliklar profilaktikasi sohasidagi transformatsion islohotlar, xususan, “Mahalla yettiligi” tizimining voyaga yetmaganlar bilan ishlashdagi strategik ahamiyati tadqiq etiladi. Tadqiqotda jazolashga asoslangan an’anaviy kriminologik modeldan ijtimoiy rehabilitatsiya va ko‘makka yo‘naltirilgan gumanistik modelga o‘tishning nazariy-huquqiy asoslari ochib berilgan. Muallif U. Bronfenbrennerning ekologik tizimlar nazariyasi va R. Mertonning anomiya nazariyasiga tayanib, voyaga yetmaganlar xulq-atvorini korreksiyalashning yangicha metodologiyasini taklif etadi. Shuningdek, xalqaro huquqiy standartlarning milliy qonunchilikka integratsiyasi hamda inspektor-psixologning ijtimoiy mediator sifatidagi yangi maqomi ilmiy jihatdan asoslangan.

Kalit so‘zlar: Mahalla yettiligi, inspektor-psixolog, ijtimoiy profilaktika, rezilyentlik, determinatsiya, Pekin qoidalari, viktimal profilaktika, diversiya, ijtimoiy mediator.

1. KIRISH (INTRODUCTION)

Bugungi kunda voyaga yetmaganlar o‘rtasidagi jinoyatchilik nafaqat huquqiy muammo, balki jamiyatning ijtimoiy-psixologik sog‘lomligiga daxldor fundamental masaladir. Globallashuv sharoitida yoshlar ongiga yot g‘oyalarning kirib kelishi va ijtimoiy determinatsiyaning murakkablashuvi voyaga yetmaganlar profilaktikasida jazolashga asoslangan an’anaviy metodlardan voz kechib, ijtimoiy-psixologik qo‘llab-quvvatlashga asoslangan gumanistik modellarga o‘tishni taqozo etmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlarning ustuvor yo‘nalishi — barkamol avlodni tarbiyalash va yoshlarning huquqlarini ishonchli himoya qilishning samarali tizimini yaratishdan iborat. Xususan, 2025-yil 3-yanvarda qabul qilingan **PQ-1-sonli** qaror hamda 18-avgustdagi **PQ-253-sonli** qarorlar bilan mahallabay ishlash tizimining mutlaqo yangi bosqichi — “**Mahalla yettiligi**” instituti joriy etildi. Ushbu institut davlat va jamiyat o‘rtasidagi "oltin ko‘prik" sifatida ijtimoiy, huquqiy va profilaktik ishlarni muvofiqlashtiruvchi, jinoyatchilikning oldini olishning ilk va eng muhim bo‘g‘ini hisoblanadi.

Ushbu tizimning markazida turuvchi **inspektor-psixolog** faoliyati endilikda faqat

huquqbuzarlikni qayd etish bilan cheklanmasdan, bolaning shaxsiy rivojlanish traektoriyasini monitoring qilish va uni konstruktiv ijtimoiy kanallarga yo'naltirishga qaratilgandir. Mazkur tadqiqotda “Mahalla yettiligi” tizimining voyaga yetmaganlar profilaktikasidagi konseptual asoslari, inspektor-psixologning ijtimoiy mediator sifatidagi yangi maqomi hamda mazkur islohotlarning BMTning "Pekin qoidalari" va "Ar-Riyod yo'riqnomasi" kabi xalqaro standartlarga muvofiqligi qiyosiy tahlil qilinadi.

2. ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA (LITERATURE REVIEW & METHODS)

Tadqiqotning obyekti — "Mahalla yettiligi" tizimi doirasida voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklar profilaktikasini tashkil etish jarayonidir. Predmeti esa inspektor-psixologning ushbu tizimdagi yangi maqomi va ijtimoiy-psixologik mexanizmlarini takomillashtirishdan iborat.

Tadqiqotda quyidagi usullar qo'llanildi: * Kriminologik modellashtirish: Voyaga yetmaganlar xulq-atvorini korrekcirovka qilishda "jazolashdan — rehabilitatsiyaga" modelini yaratish. * Ekosistemali tahlil: U. Bronfenbrenner nazariyasi asosida mikro-, mezo- va makrotizimlar ta'sirini o'rganish. * Qiyosiy-huquqiy tahlil: Milliy qonunchilik (PQ-1, PQ-253) va xalqaro standartlar (Pekin qoidalari) o'rtasidagi korrelyatsiyani aniqlash.

Tadqiqotning nazariy asosini U. Bronfenbrennerning ekologik tizimlar nazariyasi, R. Mertonning anomiya nazariyasi va E. Eriksonning psixosotsial rivojlanish bosqichlari tashkil etadi. Tadqiqot davomida tizimli tahlil, qiyosiy-huquqiy metod va kriminologik modellashtirish usullaridan foydalanildi. Xususan, O'zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi Konstitutsiyasi (45-modda), “Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida”gi Qonun va O'RQ-829 sonli qonun hujjatlari qiyosiy o'rganildi.

3. ASOSIY QISM (MAIN RESULTS AND DISCUSSION)

3.1. Profilaktika paradigmasining transformatsiyasi

Zamonaviy kriminologiyada voyaga yetmaganlar profilaktikasi endi faqat “huquqbuzar-inspektor” munosabati emas, balki ekosistemali yondashuv asosida quriladi. Zamonaviy profilaktika tizimida “bola — huquqbuzarlik obyekti” emas, balki “bola — ijtimoiy himoya va tarbiya subyekti” tamoyili ustuvorlik kasb etmoqda. U. Bronfenbrenner nazariyasiga muvofiq, bola huquqbuzarligini uning shaxsiy xususiyati deb emas, balki uning atrofidagi muhit (oil, maktab, mahalla)dagi muammolarning natijasi deb qarash lozim. Shu munosabat bilan, ma'muriy bosim o'rnini psixologik diagnostika va ijtimoiy moslashuv (resotsializatsiya) egalladi.

3.2. Viktimal profilaktika va Huquqiy kafolatlar

O'RQ-829 sonli Qonun va Oliy sud Plenumining 2023-yildagi 30-sonli qarori profilaktika tizimiga “**Viktimal profilaktika**” (jabrlanuvchi bo'lib qolishining oldini olish) tushunchasini olib kirdi. Endilikda inspektor-psixolog nafaqat bola tomonidan sodir etilishi mumkin bo'lgan huquqbuzarlikning, balki bolaga nisbatan sodir etilishi mumkin bo'lgan har

qanday shakldagi tajovuzlarning ham barvaqt oldini olishga mas’uldir. Bu gumanistik yondashuv bolaning ruhiy xavfsizligini ta’minlashga qaratilgan “Ruhiy qalqon” vazifasini o’taydi.

3.3. Xalqaro standartlar va professional etika

BMTning “Pekin qoidalarini” va “Ar-Riyod yo‘riqnomasi” voyaga yetmaganlarga nisbatan odil sudlov yuritishda jazo chorasi bolaning shaxsiy ehtiyojlariga mutanosib bo‘lishini talab qiladi. O‘zbekistonda joriy etilgan yangi tizim aynan shu xalqaro tamoyillarga — bolani imkon qadar jinoiy javobgarlikdan (qamoq choralariidan) yiroqlashtirish va “Divertsiya” (yo‘nalishni o‘zgartirish) dasturlari orqali jamiyatga qaytarishga xizmat qiladi. Bunda stigmatizatsiyaga (tamg‘alashga) yo‘l qo‘ymaslik va konfidensiallik tamoyillari inspektor-psixologning etik kodi sifatida belgilangan.

1-jadval. Voyaga yetmaganlar profilaktikasidagi konseptual o‘zgarishlar tahlili

Ko‘rsatkichlar	An’anaviy model (Eski)	"Mahalla yettiligi" modeli (Yangi)
Asosiy yondashuv	Faqat nazorat va jazolash	Ijtimoiy rehabilitatsiya va ko‘mak
Subyektlar	Faqat IIB xodimi (Inspektor)	Mahalla yettiligi (kolektiv yondashuv)
Bola maqomi	Huquqbuzarlik obyekti	Ijtimoiy himoya va tarbiya subyekti
Asosiy uslub	Ma‘muriy bosim	Psixologik diagnostika va mediatsiya
Maqsad	Jinoyatni aniqlash	Viktimal profilaktika ("Ruhiy qalqon")

4. ILMIY-AMALIY TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, tizim samaradorligini oshirish uchun quyidagilar taklif etiladi:

- Divertsiya modelini kengaytirish:** Voyaga yetmaganlarni jinoiy ta’rifga tushuvchi qilmishlari uchun rasmiy sudlov jarayonidan chetlatish va ularni muqobil rehabilitatsiya dasturlariga yo‘naltirish mexanizmini xalqaro tajriba asosida tizimlashtirish.
- Ijtimoiy mediator maqomi:** Inspektor-psixologga nizoli vaziyatlarda bola, oila va maktab o‘rtasida muloqotni tiklovchi rasmiy mediatorlik vakolatlarini berish va uning ijtimoiy-huquqiy maqomini mustahkamlash.
- Viktimalogik monitoring tizimi:** Mahalla darajasida yashirin (latent) zo‘ravonlikka barham berish uchun oilaviy destruktiv muhitga huquqiy ta’sir ko‘rsatish mexanizmini raqamlashtirish va takomillashtirish.

5. XULOSA (CONCLUSION)

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Yangi O'zbekistonning kriminologik siyosatida joriy etilgan **“Mahalla yettiligi”** tizimi voyaga yetmaganlar profilaktikasini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqdi. Mazkur tizim doirasidagi profilaktika — bu shunchaki jazolash mexanizmi emas, balki ijtimoiy xavfsizlik va chuqur psixologik tahlil uyg'unligiga asoslangan **gumanistik modeldir**.

O'tkazilgan tahlillar asosida quyidagi konseptual xulosalarga kelindi:

- **Ekosistemali yondashuv:** Samarali profilaktika uchun bolaning irodasini sindirish yoki uni yakkalash emas, balki uning atrofidagi ijtimoiy muhitni (oilaga, maktab, mahallaga) sog'lomlashtirish hamda og'ish determinantlarini barvaqt bartaraf etish strategik ahamiyatga ega.
- **Paradigma o'zgarishi:** Voyaga yetmaganlar profilaktikasida “Divertsiya” va “Viktimal profilaktika” tamoyillarining ustuvorligi bolani jinoiy muhitdan uzoqlashtirish va uning huquqiy himoyasini ta'minlashda “Ruhiy qalqon” vazifasini o'taydi.
- **Inspektor-psixologning yangi qiyofasi:** Mazkur islohotlar natijasida inspektor-psixolog jamiyatda “jazolovchi” nazoratchi emas, balki nizoli vaziyatlarni muvofiqlashtiruvchi **“ijtimoiy mediator”** va bolaning huquqiy-psixologik manfaatlarini himoya qiluvchi maslahatchi obrazida namoyon bo'lmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. **O'RQ-829-sonli Qonun.** "Xotin-qizlar va bolalar huquqlari... himoya qilish tizimi yanada takomillashtirilishi munosabati bilan... o'zgartishlar kiritish to'g'risida", 11.04.2023 y.
2. **PQ-1-sonli Qaror.** "2025 yilda respublika mahallalarida xavfsiz muhitni yaratish... to'g'risida", 03.01.2025 y.
3. **PQ-253-sonli Qaror.** "Kriminogen vaziyati murakkab mahallalarda jinoyatlarning oldini olish bo'yicha manzilli choralar konsepsiyasi", 18.08.2025 y.
4. **BMTning "Pekin qoidalari"** (1985).
5. **BMTning "Ar-Riyod yo'riqnomasi"** (1990).
6. **Erikson, E. H.** (1968). *Identity: Youth and Crisis*. New York: Norton.
7. **Bronfenbrenner, U.** (1979). *The Ecology of Human Development*. Cambridge: Harvard University Press.
8. **Bandura, A.** (1977). *Social Learning Theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
9. **Merton, R. K.** (1968). *Social Theory and Social Structure*. New York: Free Press.
10. **O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 20.11.2023 yildagi 30-sonli Qarori.**
11. **Ziyodullayev, M. Z.** *Kriminologiya: Darslik*. — Toshkent: IIV Akademiyasi, 2023.
12. **UNICEF.** (2018). *Justice for Children: Standard Operating Procedures for Police Officers*.
13. **Farrington, D. P., & Loeber, R.** (2024). *Developmental and Life-Course Criminology: Innovative Strategies for Youth Violence Prevention*. (Voyaga yetmaganlar zo'ravonligini oldini olishning innovatsion strategiyalari haqida zamonaviy tadqiqot).